

L'apòcope de /o/ en una àrea aragonesa catalanòfona

JAVIER GIRALT LATORRE

1. INTRODUCCIÓ

No són pocs els filòlegs que han dirigit la seva mirada cap a les anomenades àrees de frontera lingüística, territoris on es troben en contacte dos o més llengües diferents, entre les quals es produeixen interferències lingüístiques mútues. Aquesta situació pot esdevenir extrema quan les isoglosses que creuen aquestes zones ho fan d'una manera completament aleatòria, capriciosa, produint una barreja de trets lingüístics que dificulta determinar la filiació d'unes modalitats dialectals que participen de les dues o més llengües originàries (fins i tot el nombre de característiques lingüístiques compartides pot arribar a ser d'un 50% en alguns casos); sorgeixen així les conegudes varietats de frontera o de transició. Naturalment, davant d'aquest panorama lingüístic és molt difícil que el dialectòleg no es mostri atret per una realitat que li ofereix inescapables possibilitats per a la seva tasca de recerca.

Si ens detenim en l'àmbit lingüístic de la Península Ibèrica, podem afirmar sense por a equivocar-nos (perquè en moltes ocasions així ja s'ha demostrat) que la regió aragonesa conté dintre dels seus límits administratius una de les mostres més significatives de frontera lingüística, tota una franja on conflueixen el català, el castellà i l'aragonès: ens referim a la coneguda frontera catalanoaragonesa, on el dialecte català nord-occidental presenta els exemples més importants de varietats lingüístiques de transició¹. Geogràficament, ens hem

1. Durant la realització de les enquestes arreu de la frontera catalanoaragonesa per a l'*Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*, ja comentava el professor Llorente (1965-1966: 91)

de situar a la Ribagorça i a la Llitera, comarques de la província d'Osca frontereres amb la de Lleida.

De les dues comarques aragoneses que s'acaben d'esmentar, on es parla el català ribagorçà (caracteritzat, sobretot, per la palatalització de la consonant lateral en els grups /pʎ, bʎ, fʎ, kʎ, gʎ/, corresponents al català comú /pl, bl, fl, kl, gl/), per a aquest treball s'ha escollit la Llitera. Per què? Doncs, senzillament, perquè la Llitera, un territori petit situat en la zona oriental mitja de la província d'Osca, constitueix un clar exemple de fragmentació lingüística ja que s'hi registren modalitats catalanes, aragoneses i varietats de frontera. Si, sense aprofundir massa, es vol descriure el panorama dialectal d'aquesta comarca, s'haurà de dir que s'hi poden distingir quatre àrees (*vid.* Sistac: 1993; Giralt: 1998):

- Alins, única localitat de la comarca on hi ha una varietat aragonesa de transició vers el català, com en altres punts de la Baixa Ribagorça occidental².

- Açanui, Calassanç i Sant Esteve de Llitera, on s'enregistren parlars catalans de transició cap a l'aragonès.

- Gavasa i Peralta, on s'empren varietats catalanes, amb un notable component aragonès que no és d'importació moderna, tret d'algunes solucions que conviuen amb elements autòctons.

- Albelda, Baells, El Campell, Camporrells, Castellonroi, Estopanyà, Algaió, Natxà, Tamarit de Llitera, El Torricó i Valldellou, on també es mantenen modalitats catalanes, sense els trets aragonesos atestats a la zona anterior; és l'àrea amb l'extensió geogràfica i la població més grans, i amb el nivell més baix de castellanització.

En aquestes pàgines oferim una anàlisi de l'evolució que la vocal àtona final /o/ ha experimentat en els parlars de la Llitera, emprant els materials aplegats personalment mitjançant enquestes dialectals. Però únicament ens fixarem en les varietats de filiació catalana que componen el mapa lingüístic de la comarca, i deixarem de banda la moda-

que aquesta regió «está prácticamente igual que se hallaba en la época del famoso trabajo de Griera», i afegeix que «en la Ribagorza y en La Litera, áreas cuyos hablantes son bilingües, el catalán sigue hablándose como lengua vernácula en las mismas localidades donde se hablaba entonces». El panorama actual no ha canviat massa des de llavors. A més, considera el professor Llorente (1991: 166) que «esta área oriental extrema es la única que tiene límites bien definidos, lo que era de esperar, puesto que no se trata de la frontera de distintas modalidades de una lengua, ni siquiera de la frontera de dos distintos dialectos, sino el límite entre dos lenguas, la lengua española y la lengua catalana».

2. Cf. Arnal (1998).

litat aragonesa d'Alins. Per aquest motiu, i amb la intenció de facilitar l'exposició, diferenciarem la ZONA 1, amb AÇANUI, CALASSANÇ I SANT ESTEVE; la ZONA 2, amb GAVASA I PERALTA; i la ZONA 3, que inclou totes les altres poblacions. A més, amb la finalitat de guanyar homogeneïtat i rigor en la realització d'aquest treball, només s'han considerat els tipus lèxics comuns —òbviamment, amb les seves variants fonètiques— a totes les localitats enquestades i, per tant, els percentatges han estat calculats sobre aquestes dades³.

2. EVOLUCIÓ DE LA VOCAL FINAL /O/ EN ÀMBITS LINGÜÍSTICS PRÒXIMS

Abans d'enllestir l'estudi del comportament de la vocal final /o/ en els parlars de la Llitera, farem un breu repàs del tractament que aquesta vocal ha tingut en els diferents àmbits lingüístics entre els quals se situa la nostra comarca, ja que són els que més han pogut influir en els resultats atestats. Naturalment, ens referim al castellà, l'aragonès i el català.

2.1. *El castellà*

La llengua castellana es caracteritza des dels seus orígens pel manteniment de la vocal /o/ final, senzillament perquè es tracta d'una vocal morfemàtica, necessària per a la indicació del gènere, a diferència de la vocal /e/ —no marcada genèricament— que pot desaparèixer (Ariza, 1989: 65). Només existeixen alguns vocables en què la vocal final velar s'ha perdut, com a conseqüència de la seva funció de complement del nom i del seu emprament àton; aquest és el cas de *tan*, *san*, *don*, *muy*⁴.

En altres exemples no es pot parlar amb propietat d'una desaparició de la vocal final: *capellán*, *sacristán*, perquè el que s'ha desenvolupat és una confusió entre els sufixos -ANU i -ANE. I el mateix caldrà dir del substantiu *monje*, d'origen francès, motiu pel qual l'evolució de la vocal final no correspon a la fonètica històrica de l'espanyol.

3. En aquest treball hem seguit els criteris ortogràfics exposats i utilitzats a Giralt (1998: 29-31). Cal aclarir, però, que no es tracta d'una proposta ortogràfica, sinó tan sols d'una eina de treball, la qual permet d'una manera unificada l'escriptura de tots els sons atestats en els parlars lliterans.

4. Les formes amb ús tònic, però, conserven la vocal: *tanto*, *santo*, *dueño*, *mucho*.

De manera esporàdica /o/ pot passar a /e/: *molde, rolde, golpe, doble, cobre*. Hom ha argumentat que es tracta de catalanismes, i en alguns casos pot ser així, malgrat que també poden ser derivats post-verbals (v. gr. *coste, golpe*); però tal vegada sigui Coromines (cf. DCECH: s.v. *molde, rolde*) qui aporta l'explicació més encertada quan planteja una possible tendència dissimilatòria en mots que, com aquests, tenen una vocal velar tònica.

Si es fa una mica d'història en relació amb la pèrdua de la vocal final /o/ en castellà, s'haurà de dir que la llengua dels cristians espanyols independents mantení amb fermesa la vocal fins al segle XI, que només es perdia per fonètica sintàctica. L'àrab, ric en finals de paraula consonàntics, apocopava les vocals dels romanismes. Aquesta pràctica penetrà en el parlar romanç dels mossàrabs (Lapesa, 1985: 196). El sud de la Península es distingí per la fluctuació de resultats, entre el conservament de /o/, segons la tradició llatina, i l'apòcope segons la manera de parlar dels dominadors àrabs (Lapesa, 1985: 170). Malgrat la forta influència cultural de l'Espanya musulmana sobre els estats cristians del nord i la immigració mossàrab dels segles IX i X, el castellà no es contagià de l'apòcope àrab durant més de tres-cents anys de contacte. Els cristians del nord adoptaren lèxic propi dels àrabs, amb la qual cosa moltes de les paraules incorporades presentaven finals consonàntics estranys per a la nova llengua; resulta curiós comprovar que hom afegia una vocal final, que de vegades podia ésser /o/, als vocables que no en tenien (Lapesa, 1985: 171). Només quedaren algunes mostres en la toponímia. Des d'aquest moment, la desaparició de la /o/ final resta restringida pràcticament a casos de proclisi, elisions davant d'una altra vocal i l'influx estranger, com és el cas del francès i del provençal durant el segle XII (Lapesa, 1985: 196).

2.2. L'aragonès

En moltes ocasions hom ha manifestat el caràcter de llengua pont que ha tingut l'aragonès i que encara avui mantenen els parlars de l'Alt Aragó. I aquesta consideració no es pot rebutjar pas en relació amb l'apòcope de les vocals /e/ i /o/: pel que fa a la vocal /e/, a diferència del castellà i d'acord amb el català, desapareix en la majoria dels casos (Alvar, 1953: 154-155); en canvi, en aragonès la vocal /o/ s'ha mostrat sempre més fluctuant, perquè, encara que la caracte-

rística pròpia és el seu manteniment, el nombre d'exemples amb pèrdua és més alt que en castellà, circumstància que fa pensar en una vella tendència del dialecte a l'apòcope de la vocal⁵, tendència afavorida, primer, per l'acció dels francs arribats per repoblar les terres reconquerides i, més tard, per la influència catalana (Alvar, 1996: 267-268; 1998: 62-63)⁶. De fet, el conservament o no d'aquesta vocal en posició final ha estat un dels trets que més ha influït en la catalogació de diferents modalitats dialectals com aragoneses o catalanes.

Així, doncs, darrere consonant lateral o nasal es troben exemples com *cimbal*, *roscadel*, *tabán*, *gorrín*, *cochín*, *blan*. També hi ha algun cas d'apòcope després de /θ/, com a *becerraz*, *camaz*. I la pèrdua de la vocal en el singular també es manté en el plural, de manera que només s'afegeix la /s/ —com en català— formant grups consonàntics finals prou estranys en castellà (Alvar, 1953: 209; Lapesa, 1981: 495): *cochins*, *tabans*, *cimbals*, etc. En aquest sentit, molt més interessant es presenta el cas de Benasc, modalitat aragonesa que es caracteritza pel conservament majoritari de la vocal /o/, perquè hi ha molts casos en què el plural perd aquesta vocal, encara que el singular la mantingui, de manera que es troben exemples com *fillo-fills*, *filo-fils*, *grano-grans*, *sapo-saps*, *feto-fets*, *cuco-cucs*, *dido-dits*, *meli-go-melics*, *soltero-soltés*, *banco-bancs*, etc. (Rafel, 1980: 603-606; Saura, 1997: 321).

També s'enregistren casos de substitució de la vocal /o/ apocopada per /e/, com a vocal de suport per a determinats grups consonàntics: *porche*, *alatre*, *cutre*, *güeitre* (Alvar, 1953: 154).

2.3. El català

L'evolució característica de la vocal final /o/ en català és la desaparició, a diferència del que succeeix en castellà i en aragonès (Badia, 1984: 174; Moll, 1952: 103-104). Tanmateix, el manteniment de /o/ no és un tret desconegut en aquesta llengua, ni molt menys, doncs hi ha certs casos en què la vocal s'ha conservat i no precisament per contaminació del castellà, sinó que es tracta d'un resultat plenament

5. Així ho demostren els diferents treballs sobre l'aragonès antic; cf. per exemple Menéndez Pidal (1980: 173-176 i 189-190) i Fort (1994: 252).

6. Un cas ben clar és el de la Baixa Ribagorça occidental, àrea dialectal aragonesa, on es comprova que l'apòcope de la /o/ és més acusada que en altres parlars aragonesos, sobretot per la proximitat d'aquest territori amb l'àmbit catalanòfon (Arnal, 1998: 81).

genuí de la llengua catalana. Així, es manté aquesta vocal final darrere /ɪ/ (*carro, ferro, gerro*, etc.); quan la vocal final va precedida d'un grup de consonants que exigeix vocal de suport, apareix /o/ final si la vocal tònica del mot és velar (*suro, moro, toro, nostro, vostro, monjo*, etc.), malgrat que en concurrència amb formes en /e/, perquè tendència general del català ha estat la substitució de la vocal posterior mitja per la corresponent anterior (*nostre, vostre*, etc.); també darrere dels grups RV o LV, ja des del català antic (*cervo, servo, salvo*)⁷. I on abunden més els exemples catalans és en la toponímia occidental, sobretot pirinenca i valenciana, on s'ha conservat com a arcaisme (Coromines, 1997: 202-203; Badia, 1984: 174).

3. CASUÍSTICA EN ELS PARLARS DE LA LLITERA

3.1. *Apòcope darrere consonant dental no agrupada*

Arreu de tota la comarca es pot observar que la tendència general és la pèrdua de la vocal /o/ després d'una dental que no constitueix cap grup consonàntic: *antiquat, arbolat, alcantarillat, barbut, bigotut, bllat, bonyut, bot, braçat, canut, certificat, colorat, cornut, costat, crabit, criat, cunyat, çurcit, desagerat, destalentat, dit, dorat, encargat, encofrat, endolorit, enreixat, escarransit, espavilat, estransit, faltat, ferit, forçut, forat, fred, gaçpeat, grenyut, grillat, huesut, invitat, ixut, llanut, llit, malcarat, malpensat, melenut, menut, mudat, ordenat, orellut, osut, matxembrat, mosquit, parat, pasat, pelut, pesat, picat, pllateat, pollat, posat, pòt, presumit, privat, profit, quadrat, raiat, ramat, rendit, rescaldat, resfriat, rot, salat, sofocat, soldat, sortxit, tancat, terrat, tibat, toçut, tot, triput, txalat, txapat, txelat, txupat, variat, vuit*, entre d'altres. Són ben pocs els casos que han conservat la vocal final en tots els parlars, manlleus del castellà que no han estat adaptats al comportament fonètic genuí: *aparato, bendito, enredo, esqueleto, mulato, nieto, pàrpado, pato, rato, txato*.

No es poden deixar d'assenyalar, però, les diferències que s'atenen entre els parlars de la zona 1, d'una banda, i els de les zones 2 i 3, de l'altra, perquè és prou significatiu el nombre de mots que mantenen la vocal a la primera zona, mentre que desapareix a les altres

7. Coromines (1997: 197-201).

dues: *abeto/abet*, *apreto/apret*, *barato/barat*, *bruto/brut*, *concieto/conciè*, *crudo/cru*, *depòsito/depòsit*, *ejèrcito/ejèrcit*, *flato/flat*, *guito/guit*, *humedo/humit*, *instituto/institut*, *mercado/mercat*, *mèrito/mèrit*, *minuto/minut*, *mudo/mut*, *pàlido/pàlid*, *partido/partit*, *pèrito/pèrit*, *prado/prat*, *preto/pre*, *quieto/quiet*, *rèdito/rèdit*, *secreto/secret*, *sindicato/sindicat*, *sulfato/sulfat*, *vòto/vòt*. Fins i tot hi ha casos de discrepància entre els parlars d'Açanui, Calassanç i Sant Esteve⁸: *barracudo* (Açanui)/*barracut*, *cruixido* (Açanui)/*cruixit*, *cuïto* (Açanui, Calassanç)/*cuït*, *dito* (Açanui, Calassanç)/*dit*, *dreto* (Açanui, Calassanç)/*dret*, *escrito* (Açanui, Calassanç)/*escrit*, *estreto* (Açanui, Calassanç)/*estret*, *fèito* (Açanui, Calassanç)/*fèit*, *gato* (Açanui, Calassanç)/*gat*, *grito* (Açanui, Calassanç)/*grit*, *marido* (Açanui, Calassanç)/*marit*, *pllatto* (Açanui)/*pllat*, *siulido* (Açanui)/*siulit*, *txiulit*, *vestido* (Açanui)/*vestit*.

Comentem a part els mots en què ha desaparegut la consonant dental intervocàlica, segons el tractament de l'aragonès i del castellà col·loquial; en aquests mots, la vocal final velar es tanca en [u̞], constituint un diftong decreixent. Com a exemple general per a tota la comarca només apareix *candau*. Són els parlars de la zona 1 els que presenten més ocurrencies: *abogau/abogat*, *atentau/atentat*, *atontau/atontat*, *bandau* (Açanui, Calassanç)/*bandat*, *diputau/diputat*, *juçgau* (zones 1 i 2)/*ixusgat*, *pecau* (Açanui, Calassanç)/*pecat*, *pegau/pegat*, *helau/ixelat*, *txapurreau/txapurreat*. En relació amb aquest comportament, cal destacar la formació dels participis regulars: Calassanç i Açanui mantenen la vocal tancada en [u̞] (-ATU > -au, -ETU > -eu, -ITU > -iu), mentre que els altres parlars l'apocopen i conserven la consonant dental (-ATU > -at, -UTU > -ut, -ITU > -it): *cantau/cantat*, *vendeu* (Calassanç)-*vendiu* (Açanui)/*venut* (zones 2 i 3)-*vendit* (Sant Esteve), *dormiu/dormit*. En canvi, quan a Calassanç i Açanui s'empren els participis amb un valor adjectiu, aleshores el tractament és diferent, perquè es perd la vocal i roman la consonant.

En definitiva, i deixant de banda els participis regulars per la solució singular que posseeixen a Açanui i Calassanç, entre tots els exemples anotats, n'hi ha un 64,9% que perd la vocal final /o/ a tota la comarca, la qual cosa ens demostra la preponderància de l'apòcope. Però, si es consideren aïlladament els diferents punts enquestats,

8. Òbviament, les variants recollides amb apòcope són les que s'enregistren també a les zones 2 i 3.

els resultats varien de manera notable. Així, es comprova que el 93,5% dels casos a la zona 3 i el 92,3% a la zona 2 perden la vocal final darrere consonant dental. Aquests percentatges són inferiors a les altres poblacions: el 73% a Sant Esteve, el 67,8% a Calassanç i el 64,9% a Açanui. Aquestes dades permeten afirmar que els parlars més orientals de la comarca presenten un resultat molt més d'acord amb el català comú que les varietats més occidentals, on hi ha un nombre considerable d'exemples amb conservament de la vocal final /o/, que a Açanui arriba fins i tot al 35,1% dels casos, circumstància que dóna ja una idea del grau de transició d'aquestes modalitats dialectals.

3.2. Apòcope darrere consonant labial

Si s'analitza ara el fenomen de l'apòcope darrere les consonants /p/, /b/ i /f/, veiem que el tractament de la vocal no és el mateix en els tres casos, malgrat que el nombre d'exemples és molt reduït.

Després de la consonant /p/, a excepció del castellanisme *guapo*, s'observa que a les zones 2 i 3 és sistemàtica la pèrdua de la vocal (*catxap*, *cep*, *llop*, *pap*, *top*, *txop*), mentre que a Sant Esteve i Calassanç només la meitat de les paraules la perd (*catxap*, *cep*, *llop* enfront de *papo*, *topo*, *txopo*). En canvi, a Açanui és més alt el nombre de vocables que conserva la /o/ (*catxap*, *cepo*, *llop*, *papo*, *topo*, *txopo*).

Prou diferent és la situació amb les consonants /b/ i /f/, perquè la solució general és la presència de /o/ a totes les localitats: *bolígrafo*, *cubo*, *fotógrafo*, *globo*, *grifo*, *octavo*, *tubo*. Tan sols a les zones 2 i 3 apareix el resultat *cap* en alternància amb la variant *cabo*, l'única coneguda a la zona 1.

No s'han d'oblidar, a més, aquells mots en què històricament la pèrdua de la vocal final ha provocat la vocalització de la consonant bilabial sonora: CALIVU > *caliu*, CLAVU > *cllau*, AESTIVU > *estiu*, *istiu*, OVU > *òu* (Sant Esteve, zones 2 i 3), NOVU > *nòu*, RIVU > *riu* (Sant Esteve, zones 2 i 3), AEFFECTIVU > *efectiu* (zones 2 i 3)⁹. El manteniment de la /o/ s'observa als castellanismes *efectivo* (zona 1), *güevo* (Açanui), *güego* (Calassanç), *rio* (Açanui, Calassanç).

9. Vid. Rafel (1963-1968: 179-211) i Gulsoy (1993: 123-168).

Per a la valoració global del comportament de la vocal final /o/ darrere de les consonants labials, podem aportar les xifres següents: les zones 2 i 3 perden la vocal en el 59% de les ocasions, Sant Esteve en el 40%, Calassanç en el 31,8% i Açañui en el 27,2%.

3.3. Apòcope darrere /l/

El manteniment de la vocal /o/ és general després de /l/: *bitxo*, *borratxo*, *cartutxo*, *ditxo*, *forigatxo*, *matxo*, *motxo*, *nitxo*, *perdigatxo*, *pobratxo*, *sarrutxo*, *tòtxo*. Només l'adjectiu *mitx* presenta apòcope de /o/ a tota la comarca, encara que a la zona 1 la recupera quan s'utilitza substantivat: *De pà, ne quiero mitxo // Quiero mitx pà*. A més, a les zones 2 i 3 s'atesta pèrdua en el mot *despatx*¹⁰.

Per tant, a la zona 1 s'observa que el 93,3% dels exemples tenen la vocal final, mentre que un 6,7% la perd; en canvi, a les zones 2 i 3 només la conserva un 80% i desapareix en un 20% dels casos.

3.4. Apòcope darrere /ʃ/

Ben diferent és el tractament que rep la vocal /o/ darrere d'una consonant prepalatal fricativa sorda. El més general a les zones 2 i 3 és la pèrdua: *baix*, *boix*, *coix*, *engardaix*, *llangardaix*, *feix*, *fluix*, *mateix*. I s'enregistra un únic cas de manteniment de la /o/ final: el demostratiu *ixo* (*eixo*). A la zona 1, però, s'atesta novament una fluctuació entre el conservament i la desaparició d'aquesta vocal: *baixo*, *buixo* (Açañui), *coixo*, *faixo*, *fluixo*, *ixo*, enfront de *abaix*, *boix* (Calassanç, Sant Esteve), *engardaix*, *mateix*. Així, a les zones 2 i 3 es veu que un 88,8% dels casos apocopa la vocal, mentre que és conservada pel 12,2% dels mots recollits. A Sant Esteve i Calassanç es comprova que el nombre de vocables amb /o/ final arriba a un 55,5%, i a Açañui fins a un 66,6%, amb la qual cosa es demostra que a les localitats amb parlars de transició predomina la presència de /o/.

10. Una altra qüestió és el canvi d'aquesta /o/ per /e/ en paraules com *fetxe*, *oratge*, *misatge*, *domentxe* (a més de *formatxe*, *rellòtxe*, *rellòtxe*, *txutxe*, localitzades exclusivament a les zones 2 i 3). En aquest cas s'ha de suposar primer la desaparició de la vocal velar final, substituïda després per una /e/ que recolza la consonant final poc habitual.

3.5. Apòcope darrere /θ/ (zones 1 i 2), /s/ (zona 3)

En aquest apartat fem referència a l'apòcope de la vocal /o/ després de la consonant interdental fricativa sorda, unitat fonètico-fonològica completament desconeguda pel català comú. A la Llitera s'utilitza als parlars de les zones 1 i 2, mentre que a la zona 3 només es troba el fonema /s/. Aquesta distribució, però, no afecta gens el comportament de la vocal final /o/, com ara es demostrarà.

Les zones 2 i 3 es caracteritzen per la desaparició d'aquesta vocal: *boç, borniç, braç, cabaç, caç, canyiç, carnuç, carraç, ceaç, cotxaç, escorrediç, esquinaç, estaiç, estiraç, graniç, homenaç, llaç, llaniç, meçclliç, mestiç, palluç, paniç, polliç, ribaç, rollic, tròç, turcaç, ullaç*. Als parlars de la zona 2 només hi ha dos exemples amb conservació: *moço, pllaço*; en canvi, a la zona 3 únicament manté la vocal la paraula *moço*. És a dir, la zona 3 perd la /o/ en un 96,6% de les ocasions, mentre que la zona 2 ho fa en un 93,3%.

Prou diferent és la situació als parlars de la zona 1, ja que és palesa la vacil·lació entre l'absència i la presència de la vocal posterior final. Però encara s'ha de fer una altra distinció entre Calassanç i Sant Esteve, d'una banda, i Açanui, de l'altra, perquè els resultats no són els mateixos. Així, el nombre de casos de desaparició de la vocal arriba al 56,6% a Calassanç i Sant Esteve (*borniç, braç, cabaç, carnuç, carraç, ceaç, cotxaç, escorrediç, esquinaç, estiraç, homenaç, llaç, llaniç, palluç, paniç, rollic, tròç, turcaç*), mentre que es manté en un 43,3% dels exemples (*boço, caço, canyiço, estaiço, graniço, meçclliço, mestiço, moço, pllaço, paniço, polliço, ribaço, ojaço*). En canvi, el parlar d'Açanui es manifesta clarament favorable al conservament de la /o/, perquè així ho fa el 73,3% dels vocables (*boço, borniço, braço, cabaço, caço, canyiço, ceaço, cotxaço, escorrediço, estaiço, graniço, llaço, meçclliço, mestiço, moço, paniço, pllaço, polliç, ribaço, rollic, ojaço, turcaço*), enfront d'un 26,6% de termes amb apòcope (*carnuç, carraç, esquinaç, estiraç, homenaç, llaniç, palluç, tròç*).

3.6. Apòcope darrere /s/

Sense tenir en compte els exemples considerats en el punt anterior, cal assenyalar que darrere de la consonant /s/ són més nombrosos els exemples amb la vocal apocopada a les zones 2 i 3 (*avis, cas, espés, fus, gras, inclús, llis, òs, pas, pes, ras, txes, encés*; només la

presenten els castellanismes *beso, tieso, vaso, viso, seso*); o sia el 72,2% dels casos.

La situació varia considerablement a les modalitats de la zona 1, on el percentatge de paraules que mantenen la /o/ se situa en un 83,3% a Sant Esteve, en un 88,8% a Calassanç i en un 94,4% en el cas d'Açanui: *aviso, beso, caso, espeso, fuso* (Açanui), *fus* (Calassanç, Sant Esteve), *graso, incluso, lliso, hueso, paso, peso, raso, tieso, txes, vaso, viso, enceso, encés* (Sant Esteve), *seso*.

A part cal analitzar l'evolució de la vocal /o/ en el sufix -ōSU, perquè a les zones 2 i 3 la pèrdua és sistemàtica, mentre que el contrari ho és a Calassanç i Açanui: *amoroso/amorós, apegaloso/apegalós, avaricioso/avariciós, bllanquinoso/bllanquinós, canoso/canós, curioso/curiós, desirioso/desiriós, engrucioso/engruciós, manioso/maniós, meloso/melós, mentiroso/mentirós*, etc. En canvi, a Sant Esteve s'atesta una vacil·lació entre els dos resultats, de manera que és possible documentar els diferents exemples amb o sense /o/ final; en aquest cas s'ha de fer també una consideració de tipus sociolingüístic, ja que el manteniment de la vocal es presenta en proporció inversa a l'edat dels parlants, és a dir, els més joves mostren una acusada tendència al conservament i els més grans a l'apòcope, situació que troba la seva principal explicació en la influència castellana. No obstant això, cal concloure que la solució pròpia del parlar de Sant Esteve ha estat la caiguda de la /o/ en aquest sufix.

3.7. Apòcope darrere consonant nasal

Es tracta ara de determinar quin comportament presenta la vocal final /o/ darrere de les consonants /m, n, ŋ/, i ho farem analitzant cadascuna isoladament.

a) Després de /m/ és general la pèrdua de la vocal a les zones 2 i 3, encara que hi ha unes petites diferències de percentatges: a la zona 2 aquesta desaparició afecta un 75% dels casos (*bram, cànim, com, fem, ferum, fum, llom, maiordòm, màxim, mínim, penúltim, pèsim, pllom, prim, ram, sèptim, tram, últim*, enfront d'*amo, dècimo, çumo, grumo, palomo, préstamo*), mentre que a la zona 3 ateny el 87,5% dels exemples (*bram, cànim, colom, com, dècim, fem, ferum, fum, llom, maiordòm, màxim, mínim, penúltim, pèsim, pllom, préstam, prim, ram, sèptim, tram, últim*, enfront d'*amo, çumo, grumo*).

A la zona 1, però, predominen els vocables amb /o/ final, malgrat que també amb una incidència diferent segons les localitats. Així, a Sant Esteve només té apòcope el 37,5% (*bram, cànim, fem, ferum, maiordòm, pllom, ram, com, fum*, enfront d'*amo, palomo, dècimo, çumo, grumo, lomo, màximo, mínimo, penúltimo, pèsimo, préstamo, primo, sèptimo, tramo, último*); el 25% a Calassanç (*bram, cànim, ferum, pllom, ram, com*, enfront d'*amo, palomo, dècimo, çumo, fiemo, fumo, grumo, lomo, maiordomo, màximo, mínimo, penúltimo, pèsimo, préstamo, primo, sèptimo, tramo, último*); i el 16,6% a Açanui (*bram, cànim, ferum, com*, enfront de *palomo, amo, dècimo, çumo, fiemo, fumo, grumo, lomo, maiordomo, màximo, mínimo, penúltimo, pèsimo, pllomo, préstamo, primo, ramo, sèptimo, tramo, último*).

Solament s'atesta un cas en què la desaparició de la vocal /o/ s'ha produït a totes les zones delimitades: es tracta de la desinència verbal de primera persona del plural -MUS > /-m/ (excepcionalment /-n/ a Calassanç): *cantam, cantem, cantàvam, cantàvem, cantarem, cantaríam, cantaríem, cantàsem, cantésem, vam cantar*, etc.

b) Després de /n/, a desgrat que els exemples són més nombrosos, s'adverteix que el comportament és molt semblant al que s'ha descrit amb la consonant /m/. D'aquesta manera, a la zona 3 els termes sense /o/ assoleixen un 72% dels casos (*algú, andorrà, balancí, camí, castellà, català, escolà, fi, gra, lli*, etc.), un 69,1% a la zona 2 (*bò, mà, maití, mardà, molí, món, ningú, pi, plla, plle, pollí*, etc.), un 25% a Sant Esteve (*bò, català, món, sacristà, peraltí, tèrme, un*, etc.), un 20,5% a Calassanç (*capellà, man, ratolí, sinyalín, torrodà, txiquirrin*, etc.), i un 19,1% a Açanui (*balancín, bòn, capellà, català, món, sacristà, tèrme, torrodà, un*, etc.).

c) Després de /ŋ/, els pocs vocables aplegats serveixen per a demostrar que la tendència general és el conservament de la vocal final /o/, fins i tot a les zones 2 i 3, amb la qual cosa el seu resultat s'allunya de les altres dues consonants nasals. S'observa que a Calassanç i Açanui hi ha un 92,3% de casos sense apòcope (*barrenyo, castanyo, cerenyo, codonyo, corpinyo, duenyo, estranyo, otonyo, punyo, tacanyo, travesanyo*, enfront de *bony*), un 84'6% a Sant Esteve (*barrenyo, castanyo, cerenyo, corpinyo, duenyo, estranyo, otonyo, punyo, tacanyo, travesanyo*, enfront de *bony* i *codony*), un 69,2% a la zona 2 (*barrenyo, castanyo, cerenyo, corpinyo, duenyo, otonyo, tacanyo, travesanyo*, enfront de *bony, codony, estrany, puny*), i un 61,5% a la zona 3 (*barrenyo, cerenyo, corpinyo, duenyo,*

otonyo, tacanyo, travesanyo, enfront de *bony, castany, codony, estrany, puny*).

3.8. Apòcope darrere consonant velar

Amb uns resultats semblants als que fins ara s'han facilitat, es verifica que darrere d'una consonant velar és majoritari el nombre de mots que apocopen la /o/ final a les zones 2 i 3; concretament el 78,4% a la primera (*amic, antipàtic, batòc, boc, bonic, çòc, còlic, cuc, enemic, fòc, fredolic, lluc, mecànic*, etc.), i el 83% a la segona (*melic, moc, músic, obac, palistròc, pic, pòc, polític, pòrc, rec, resec, sac*, etc.). En canvi, a Sant Esteve només ho fa el 26,1% (*blòc, boc, çòc, cuc, embolic, fòc, llimac, lluc, moc, palistròc, sac, suc, tampòc, tarròc, txemec, txòc*), el 21,5% a Calassanç (*blòc, boc, çòc, cuc, embolic, espàrric, fòc, llimac, lluc, palistroc, sac, suc, tarròc, txemec*), i el 16,9% a Açañui (*blòc, boc, çòc, embolic, fòc, llimac, lluc, palistroc, tarròc, txemec*).

Es pot afegir també el terme *txòu* < JÜGU, on l'apòcope de la vocal final ha facilitat la semivocalització de la consonant velar sonora. El procés evolutiu és el mateix que s'ha assenyalat per als mots *caliu, cllau, estiu*, etc. (cf. § 3.2).

3.9. Apòcope darrere consonant vibrant

a) Després de /r̄/ sempre es manté la vocal final /o/ com a suport consonàntic que permet l'articulació de la vibrant múltiple: *burro, camorro, carro, catxarro, corro, esgarro, forro, furro, guarro, vèrro*, etc. Cal comentar el canvi vocàlic que experimenta la paraula *fèrri* < *fèrro* (Estopanya i cat. comú) < FÈRRU, possiblement per assimilació de la vocal final a la tònica; a continuació s'hauria produït un tancament extrem d'aquesta vocal.

b) Després de /r/, la vocal /o/ gairebé mai desapareix a la zona 1 (*caro, cllaro, duro, futuro, maduro, oscuro, seguro*, etc.), excepte a *cànter*. No succeeix el mateix a les zones 2 i 3, malgrat que el nombre d'exemples amb apòcope és escàs: *cànter, car, cllar, dur, futur, madur, oscur, segur*; en xifres totals, en ambdues zones hi ha un 26,6% de casos amb pèrdua de la vocal.

Tanmateix, ja s'ha avançat que existeix un cas especial en què el tractament de la vocal experimenta certes variacions en relació amb les dades que s'acaben d'oferir. Ens referim al sufix -ARĪU, l'evolució del qual ha estat la següent: al parlar d'Açanui és pràcticament sistemàtic el manteniment de la vocal final /o/ (*arnèro, avispèro, banquèro, barbèro, basurèro, bavèro, brasèro, brocèro, cabecèro*, etc.), a excepció de *carrèr* i *somèr*. Les modalitats de Calassanç i Sant Esteve es mostren més vacil·lants, encara que predomina l'apòcope (*arnèr, avispèr, banquèr, barbèr, botèr, bovèr, brasèr, çabatèr*, etc., enfront de *basurèro, bavèro, çalamèro, camarèro, casèro, cenicèro, friolèro*, etc.). En canvi, a les varietats de les zones 2 i 3 preval la pèrdua vocàlica (*cartèr, carretèr, carrèr, carnicèr, carbonèr, canterèr, camarèr, calcèr, caldèr*, etc.), però no es desconeixen exemples amb /o/ final (*basurèro, bavèro, çalamèro, casèro, cenicèro, cèro, lapicèro, madèro*, etc.), generalment manlleus del castellà. Així, s'ha comprovat que Açanui només apocopa la vocal en el 0,19% dels casos, que Calassanç i Sant Esteve ho fan en el 64% de les ocasions, i que el 81,5% dels mots de la zona 2 i el 83,4% de la zona 3 la perden.

3.10. Apòcope darrere consonant lateral

a) Després de /l/, els exemples reflecteixen que a les zones 2 i 3 la solució pròpia és l'apòcope (*abelleròl, cèl, cul, dòl, espigol, fabiròl, fil, llinçòl, mal, mantèl, modèl, muçòl, pal, pèl, pinyòl, redòl, regal, rusinyòl, sòl, tel, tranquil, txèl, verderòl, viròl*), i només es recullen uns pocs castellanismes que mantenen la vocal (*carambèlo, silo, vèlo, gemèlo, gladiòlo*).

A la zona 1 també persisteix la pèrdua de la vocal (*abelleròl, espígol, pèl, pinyòl, redòl, rusinyòl, verderòl, viròl, àngel*, etc.), malgrat que no són pocs els mots que la conserven: *cielo* (Açanui, Calassanç), *duelo, filo* (Açanui, Calassanç), *malo, modèlo, palo, regalo, silo, sòlo, tèlo* (Açanui), *tranquilo, vèlo, gemèlo, gladiòlo, txelo* (Açanui, Calassanç).

De manera global, es pot assenyalar que a les zones 2 i 3 hi ha un 82,7% de mots que apocopen la vocal final darrere de /l/, mentre que a Sant Esteve només ho fa un 55,17%, a Calassanç un 48,2% i a Açanui un 41,3%.

b) Després de /ʎ/, el tractament de la /o/ final és una mica distint, perquè la solució general ha estat l'apòcope (*all, aquell, arnall*,

badall, budell, castell, cavall, conill, corcoll, espantall, esturnell, còll, fenoll, gall, gargall, grill, manoll, menudall, moll, parèll, pentxoll, pllloll, poll, portell, rastell, rastoll, reboll, retall, rogall, sagall, sisall, tall, treball, ull, vincell, etc.), però amb percentatges prou diferents entre uns punts i altres: així, la zona 3 conserva aquesta vocal en un 12,7% dels casos (*callo, cepillo, cutxillo, fallo, fusillo, pillo, sello*), la zona 2 la manté en un 14,5% (*anillo*, a més dels que s'han esmentat), Sant Esteve ho fa en un 23,3% (afegim *fillo, millo, parello, trillo, ruello*), Calassanç en un 27,2% (*cadiello, mariello*, i tots els anteriors), i Açañui en un 36,3% de les ocasions (*cabello, caramullo, mallo, margallo, martillo, cadillo, rampillo*).

3.11. Apòcope darrere [j]

Quan la vocal final /o/ hauria d'anar precedida del so [j] (al·lòfon del fonema vocàlic anterior o palatal /i/), és regular l'apòcope a les zones 2 i 3 (*api, armari, barri, canari, canvi, ciri, desmai, dimòni, estudi, txudici, mai, nèrvi, òrdi, ròi, vici, etc.*), mentre que a la zona 1 està més generalitzada la conservació (*àpio, canàrio, cànvio, círio, còcio, desmaio, juício, raio, prèmio, ràncio, ròio, etc.*). Per tant, el 75% dels mots considerats perden la vocal a la zona 3, el 71,6% a la zona 2, el 50% a Sant Esteve, el 21,6% a Calassanç i tan sols el 0,5% a Açañui.

A més, els cultismes constituïts amb els sufixos -ARĪU, -ORĪU (*boticari, boticàrio, calandari, calandàrio, dormitòri, dormitòrio, horari, horàrio, rosari, rosàrio, secretari, secretàrio, escriptori, escritòrio, etc.*), sempre perden la vocal final a les zones 2 i 3, i gairebé mai a Açañui, mentre que a Calassanç i a Sant Esteve són més nombrosos els exemples de vacil·lació, atestada sobretot entre els parlants més joves.

3.12. Apòcope darrere grup heterosil·làbic

a) Apòcope darrere /st/

Després del grup consonàntic /st/, el conservament de /o/ és d'un 100% a la zona 1 (*adusto, agosto, basto, gasto, llisto, mosto, puesto, trasto, txusto, etc.*), mentre que a les zones 2 i 3 els casos d'apòcope arriben al 50% (*adust, agost, atxust, bast, gust, most, txust*).

b) Apòcope darrere /l + cons/

Després dels grups consonàntics /lt, ld, ls, lb, lθ, lg/, el manteniment de /o/ és d'un 100% a la zona 1 (*alto, bulto, caldo, mòlto*¹¹, *salto, suelto, bolso, descalço, dolço, falso, pulso, algo*), mentre que a les zones 2 i 3 els exemples amb apòcope assoleixen un 50% dels casos (*alt, mòlt, salt, descalç, dolç, fals, puls*, etc.).

D'altra banda, s'han enregistrat dos vocables que han canviat la /o/ final per /e/: *rolde, golpe*. Aquesta modificació haurà d'explicar-se mitjançant accions dissimilatòries, perquè la vocal tònica precedent és també velar, de la mateixa manera que succeeix en castellà¹².

c) Apòcope darrere /r + cons/

Quan el grup consonàntic apareix encapçalat per la consonant vibrant /r/, la vocal final /o/ desapareix generalment en els parlars de les zones 2 i 3: *arc, còrn, esfòrç, forn, guvèrn, hivèrn, infèrn, llarg, març*, etc. Aquesta pèrdua és gairebé sistemàtica si la consonant següent és una dental: *aeropòrt, baiard, bòrd, card, covard, cubèrt, despèrt, espart, fart, hòrt, mòrt, part, pòrt, quart, sòrd, tord, tòrt*. Com és natural, hi ha exemples on la /o/ s'ha conservat, sobretot si es tracta de manlleus castellanoaragonesos: el percentatge de casos és d'un 43% als parlars de la zona 2, enfront del 31% a la zona 3: *amar-go* (zona 2), *barbo, barco, botxorno, ciérço* (zona 2), *ciervo, estorbo, etèrno, fardo, gordo, guèrtxo, iermo* (zona 2), *injèrto, moçardo, quèrbo* (zona 2), *requèrdo, tabardo, txarco*.

La situació contrària es constata a la zona 1, perquè són ben poques les paraules que presenten apòcope, fins i tot quan la consonant que segueix a /r/ és dental: *aeropuerto, amargo, arco, barbo, barco, botxorno, cardo, ciérço, ciervo, esfuérço, esparto, estorbo, etèrno, fardo, farto, guèrtxo, gordo, gobierno, huerto, iermo, injerto, llargo, março, moçardo, parto, puerto, cuarto, quèrbo, quèrno, requèrdo, sordo, tabardo, tordo, txarco*. La quantitat de paraules amb desaparició de /o/ final és mínima, amb una petita diferència numèrica entre la varietat de Sant Esteve, on trobem un 18%, i les modalitats d'Açanui i Calassanç, on només hi ha un 7% d'exemples: *baiard, forn, hivèrn, cubierto* (Açanui, Calassanç), *cubèrt* (Sant Esteve), *des-*

11. Aquest adjectiu presenta apòcope de la vocal quan posseeix valor adverbial quantitatiu: *mòlt bò, mòlt fiero*.

12. Ariza (1989: 67) i DCECH (s.v. *molde, rolde*).

pierto (Açanui, Calassanç), *despèrt* (Sant Esteve), *infierno* (Açanui, Calassanç), *infèrn* (Sant Esteve), *muerto* (Açanui, Calassanç), *mòrt* (Sant Esteve), *tuerto* (Açanui, Calassanç), *tòrt* (Sant Esteve).

S'ha de destacar, a més, l'emprament dels castellanismes *borde* i *covarde* a la zona 1, amb una vocal final /e/ per afavorir l'articulació del grup consonàntic, com a conseqüència de l'apòcope de la /o/, resultat català que localitzem a les zones 2 i 3 (*bord*, *covard*).

d) Apòcope darrere /n + cons/

Si el grup consonàntic està format per /n/ més qualsevol altra consonant, a les zones 2 i 3 és característica la desaparició de /o/: *alén*, *aparcament*, *arrendament*, *banc*, *barranc*, *blanc*, *brinc*, *burenc*, *ciment*, *cinc*, *contènt*, *convènt*, *descans*, *difunt*, *entretant*, *fang*, *fong*, *invent*, *mans*, *medicament*, *moment*, *monument*, *mostrenc*, *palosant*, *pensament*, *punt*, *quan*, *quant*, *redó*, *ronc*, *salobrenc*, *sant*, *tant*, *temperament*, *tens*, *testament*, *tronc*, *txesenc*, *txunc*, *txunt*. També hi ha uns pocs exemples sense apòcope, que suposen un 25% a la zona 2 i un 23% a la zona 3: *fondo*, *gantxo*, *garbanço*, *manco*, *mondongo*, *onso*, *pienso*, *pintxo*, *pronto*, *qüento*, *quinto* (zona 2), *sabirondo*, *sargènto*.

La situació atestada als parlars de la zona 1 és la inversa; el tractament distintiu és el conservament de /o/: *aliento*, *banco*, *barranco*, *blanco*, *brinco*, *burenc*, *convènto*, *descanso*, *difunto*, *entretanto*, *fango*, *fondo*, *gantxo*, *garbanço*, *invento*, *manco*, *manso*, *momento*, *mondongo*, *monumento*, *mostrenco*, *onso*, *palosanto*, *pensamiento*, *pienso*, *pintxo*, *pronto*, *punto*, *quanto*, *qüento*, *quinto*, *redondo*, *ronco*, *sabirondo*, *salobrenco*, *santo*, *sargento*, *tanto*, *tenso*, *txesenco*, *txonco* (Sant Esteve), *txunco* (Açanui, Calassanç), *txunto*. D'altra banda, també hi ha paraules amb apòcope, fenomen que a Sant Esteve apareix en el 23% dels casos, a Calassanç en el 13%, i a Açanui només en el 4% dels exemples: *ciment*, *quan*, *aparcament* (Sant Esteve), *aparcamiento*, *arrendament* (Sant Esteve), *arrendamiento*, *cinc* (Sant Esteve), *cinco*, *contènt*, *contento* (Açanui), *fong* (Sant Esteve), *fongo*, *medicament*, *medicamento* (Açanui), *monument* (Sant Esteve), *monumento*, *temperament*, *temperamento* (Açanui), *testament*, *testamento* (Açanui), *tronc* (Calassanç), *tronco*.

Finalment, resta assenyalar que és pròpia de tots els parlars que aquí s'analitzen la caiguda de la vocal velar en la desinència del gerundi -NDO > -nt [-n]: *cantant*, *corrent*, *dormint*.

e) Apòcope darrere /sk, sp, sb, mp, mb, kt/

Malgrat que s'han inclòs tots aquests grups consonàntics en el mateix paràgraf, cal diferenciar la solució que experimenta la vocal final /o/ en cada cas.

Primer, es pot indicar que després de /sk/ hi ha una prevalença de l'apòcope als parlars de les zones 2 i 3: *bòsc, casc, fresc, pedrusc, vesc*, excepte *asco, masco*. En canvi, l'únic exemple a la zona 1 amb pèrdua de la vocal és *vesc*, perquè tots els altres mantenen la /o/: *asco, casco, fresco, masco, pedrusco*. També es troba el resultat castellà *bosque*, amb la vocal /e/ com a recolzament del grup consonàntic final.

En segon lloc, s'ha de comentar la solució de /o/ final darrere dels grups la segona consonant dels quals és una bilabial. En aquest context la vocal es manté sempre a la zona 1: *obispo, bombo, campo, tiempo, trampo*. A les zones 2 i 3, però, hi ha algun cas de pèrdua: *camp, temps*, enfront de *trampo, bombo*, a més de *bisbe*, on segurament el canvi vocàlic serà posterior a la desaparició de /o/.

Finalment, els mots que posseeixen el grup consonàntic /kt/ conserven la vocal final a totes les modalitats locals, ja que són generalment cultismes: *arquitecto, defècto, dirècto, perfècto*. A la zona 3, però, es troba igualment l'ús de les variants catalanes normatives amb /e/: *arquitecte, defècte, dirècte, perfècte*.

3.13. Apòcope darrere grup tautosil·làbic

Si l'últim grup consonàntic de la paraula és tautosil·làbic, comprovem que totes les varietats locals mantenen la vocal final, tret d'algun cas com *àrbit* (zones 2 i 3), en el qual ha desaparegut la vocal i la consonant vibrant. Tot i que aquesta solució és general per tota la Llitera, s'apercep una diferència molt important entre la zona 3 i els altres punts de la comarca: a l'entorn d'un 67% dels exemples localitzats a la zona 3 presenta /e/ com a vocal final en lloc de /o/, mentre que a la resta de la comarca aquest percentatge es queda en un 27% dels casos:

ZONA 1

agro
 aladro
 ampllo
 aspro
 atro, altro
 cancingllo
 cobre
 consuegro
 diaplle
 dintro
 doblle
 hombro
 lladre
 llibre
 llustre
 magro
 mascllo
 medro
 mèstre
 nègro
 nòstro
 olcinaastro
 padraastro
 potro
 quadro
 quatre
 rascllo
 rastro
 roclle
 siglo
 simple
 suegro
 txermanastro
 txinèbro
 vòstro

ZONA 2

agro
 aladro
 ampllo
 aspro
 altro
 cancingllo
 cobre
 consògro
 diaplle
 dintro
 doblle
 hombro
 lladre
 llibre
 llustre
 magro
 mascllo
 medro
 mèstre
 nègro
 nòstro
 olcinaastro
 padraastro
 potro
 quadro
 quatre
 rascllo
 rastro
 roclle
 siglo
 simple
 sogro
 txermanastro
 txinèbro
 vòstro

ZONA 3

agre
 aladro
 amplle
 aspro
 altre
 cancingllo
 cobre
 consògre
 diaplle
 dintro
 doblle
 hombro
 lladre
 llibre
 llustre
 magre
 mascllo, mascle
 medro
 mestre
 nègro, nègre
 nòstre
 olcinaastro, olcinastre
 padraastro, padraastre
 potro
 quadro
 quatre
 rasclle
 rastro
 roclle
 siglo
 simple
 sogre
 txermanastre
 txinèbro, txinèbre
 vòstre

Per als exemples que mentenen la vocal velar final, considera Sistac (1993: 75) que, per analogia dels finals genuïns en /-o/ i dels plurals en /-os/, s'ha originat un morfema de masculí en /-o/ que afecta especialment a substantius i adjectius de dues terminacions; indica, a més, que es tracta d'un tret autòcton, ja que ateny a formes inexistentes en castellà i aragonès. En realitat, creiem que no cal recórrer a l'analogia per explicar el conservament de la vocal final en tots aquests casos, perquè es pot parlar perfectament d'una característica que coincideix amb la solució general dels parlars aragonesos. Això, però, tal vegada ha estat afavorit per la necessitat de marcar clarament en alguns casos la distinció de gènere. D'altra banda, l'aparició de la vocal final /e/, com en català comú, s'haurà d'explicar a partir de la substitució de /o/ com a suport articulatori del grup consonàntic final.

4. INTERPRETACIÓ DE LES DADES

Totes les dades palesen que el comportament de la vocal àtona final /o/ no és el mateix en tots els parlars lliterans de filiació lingüística catalana, sinó que hi ha diferències molt interessants que ens poden ajudar a comprendre millor la classificació dialectal que d'aquestes modalitats s'ha fet en la introducció del present treball.

En aquest sentit, el primer de tot serà distingir el tractament d'aquesta vocal quan apareix darrere d'una consonant simple (o semi-consonant) de quan ho fa després d'un grup consonàntic: les variacions de percentatges entre ambdós casos són prou significatives, per la qual cosa considerar alhora les dades obtingudes tergiversaria la realitat de cadascuna de les varietats locals.

4.1. Examinem, en primer lloc, el comportament de la vocal darrere d'una consonant simple. Si s'exclouen les consonants palatals i vibrants —que es comentaran més endavant—, es comprova que la zona 3 posseeix l'apòcope com a resultat més general de la /o/ àtona final darrere de qualsevol consonant; de manera global, aquesta solució apareix en un 80,7% dels exemples enregistrats. Aquesta tendència també caracteritza les varietats catalanes de la zona 2, malgrat que el percentatge global és una mica inferior, concretament d'un 78,9% dels casos. Per tant, veiem que els parlars d'aquestes zones s'ajusten

al català comú amb el predomini de l'apòcope i amb casos de conservament que no sempre han de ser vists com a castellanismes (cf. § 2.3). No obstant això, la zona 2 posseeix un nombre més elevat d'exemples amb la /o/ mantinguda, circumstància que s'explica senzillament pel contacte amb l'aragonès, bastant important en aquesta zona, i per una influència del castellà més marcada que a la zona 3 (Giralt, 1998: 353-357).

El panorama canvia radicalment si examinem les dades obtingudes a la zona 1, perquè la tendència que actualment ens ofereixen aquests parlars de transició és el manteniment de la vocal posterior final. Aquesta situació, però, s'ha de matisar, perquè no tots mostren el mateix comportament. Així, la modalitat de Sant Esteve perd la vocal en un 45,5% dels casos, pèrdua especialment accentuada darrere de /t/, /θ/, /l/, /ʎ/ i la semiconsonant [j]; la varietat de Calassanç apocopa la /o/ en un 38,3% dels exemples, sobretot després de /t/, /θ/ i /ʎ/; i en el parlar local d'Açanui només desapareix la vocal en un 29,6% dels casos, pèrdua que tan sols excedeix el 50% darrere de /t/ i /ʎ/. S'adverteix, doncs, que aquestes varietats de frontera s'allunyen del català comú i s'aproximen a l'aragonès i al castellà, perquè és majoritari el nombre de casos que manté la vocal final. Tanmateix, no existeix des d'aquesta perspectiva una homogeneïtat entre els parlars d'aquesta zona: ens adonem que la modalitat de Sant Esteve s'aproxima a l'equilibri de resultats, mentre que no ho fa la varietat de Calassanç i encara menys la d'Açanui. En definitiva, podem afirmar que en els parlars de transició de la Llitera s'està estenent una tendència a conservar la vocal final àtona /o/, que afecta fins i tot mots inexistents en la llengua castellana (v. gr. *meligo*).

Hom recordarà que per a les consideracions precedents han estat excloses les consonants palatals /ç/ i /ɲ/, perquè la realitat analitzada reflecteix una preponderància del manteniment de la vocal velar final quan va precedida d'una consonant o l'altra. Cal subratllar, tanmateix, que en ambdós casos són molts els manlleus castellans i aragonesos atestats, i això explicaria que el nombre d'exemples amb apòcope sigui tan escàs a les zones 2 i 3; de fet, s'observa en totes dues que els tipus lèxics genuïnament catalans perden la vocal final (i en el cas de /ç/ la canvien per una /e/, com en català), la qual cosa permet afirmar que l'apòcope és la solució autòctona. En canvi, a la zona 1 s'observa vacil·lació en el cas de les formes catalanes (v. gr. *mitx*, *mitxo*), característica que també recolza la idea d'una accentuada tendència a preservar la vocal final /o/ en aquestes modalitats dialectals.

Encara resta comentar el tractament que la /o/ rep després d'una consonant vibrant. De la mateixa manera que en català, castellà i aragonès, darrere de /r/ conserva la vocal el 100% dels exemples recollits a totes les zones. Pel que fa a la consonant /r/, a la zona 1 es manté en el 100% dels casos, mentre que a les zones 2 i 3 hi ha un 26,6% de paraules amb apòcope de la vocal, seguint així l'evolució general del català comú. Ben diferent és el que succeeix amb el sufix llatí -ARIU: les dades obtingudes indiquen que a les zones 2 i 3 hi ha uns percentatges molt elevats d'exemples amb pèrdua de la vocal; a més, també reflecteixen que els parlars de Sant Esteve i Calassanç apocopen la /o/ en aquest context en un 64% dels casos; i que, al contrari, la modalitat d'Açanui presenta conservament d'aquesta vocal gairebé en el 100% de les ocasions (tret d'alguna forma lèxica genuïna). Des d'aquesta perspectiva, doncs, es constata clarament que la modalitat local d'Açanui manté un resultat castellanoaragonès, amb alguna excepció catalana, mentre que els altres parlars de la comarca segueixen el comportament del català comú, encara que les varietats de Sant Esteve i Calassanç —segons el que s'ha pogut verificar— posseeixen un nombre prou significatiu de paraules amb la solució castellanoaragonesa.

4.2. Ens correspon ara parlar de l'apòcope de /o/ darrere dels grups consonàntics. Haurem de distingir, però, els resultats amb grups heterosil·làbics de les solucions amb grups tautosil·làbics.

Pel que fa als grups heterosil·làbics, direm que a les zones 2 i 3 és superior el percentatge de mots que perden la /o/ i que aquest nombre d'exemples continua essent més alt a la zona 3; les raons que afavoreixen aquesta situació són també l'adstrat aragonès i l'influx del castellà (cf. § 4.1), més acusat a la zona 2 que a la zona 3. I als parlars de la zona 1 s'atesta la situació contrària, és a dir, són molt pocs els exemples amb apòcope de la /o/ final, i els que hi ha són més nombrosos a Sant Esteve, una mica menys a Calassanç i poc rellevants a Açanui. Això ens demostra una altra vegada la forta tendència recessiva d'aquestes varietats dialectals, la qual es presenta menys arrelada a Sant Esteve.

Quant als grups tautosil·làbics, s'ha verificat que sempre tenen un so vocàlic de recolzament. Aquí la diferència es planteja entre el manteniment de la vocal /o/, solució pròpia del castellà i de l'aragonès (també coneguda pel català en alguns casos), o l'afegiment

d'una /e/, resultat característic del català comú; s'ha testimoniat que la /e/ apareix en un 67% dels exemples recollits a la zona 3 i només en un 27% dels localitzats a les zones 1 i 2. Així, doncs, el que cal destacar ara és el tractament castellanoaragonès que presenta la zona 2, atès que s'ha observat arreu dels nostres comentaris que en tots els altres contextos ha mantingut comportaments catalans.

5. CONSIDERACIONS FINALS

Per acabar l'anàlisi de l'apòcope de la vocal /o/ dins de l'àrea dialectal catalanòfona de la Llitera, tan sols resumirem les implicacions geolingüístiques d'aquest fenomen fonètic (*vid.* annex de mapes). Els parlars de les zones 2 i 3 estan en consonància amb el català comú, perquè la pèrdua de la /o/ final és el resultat més generalitzat en tots els casos, malgrat que amb una marcada acció del castellà sobre les modalitats de Peralta i Gavasa (zona 2), la qual comença a aparèixer amb força a les varietats de la zona 3. Tampoc no oblidem que a la zona 2 preval el manteniment de /o/ darrere d'un grup tautosil·làbic (característica castellanoaragonesa), mentre que a la zona 3 predomina la vocal /e/.

La qüestió es complica quan s'examina la situació de Sant Esteve, Calassanç i Açanui (zona 1), perquè és molt difícil en aquestes varietats frontereres destriar les formes lèxiques genuïnes d'aquelles que no ho són, fonamentalment per l'efecte del castellà i l'adstrat aragonès (cf. Veny, 1991: 144). Són molts els manlleus que hauran substituït solucions pròpies d'aquests parlars lliterans, dolidades completament avui; però no els podem ignorar per als nostres objectius inicials, perquè de manera ben senzilla palesen una situació que ja és irreversible: la desaparició d'uns trets característics —encara no dels parlars dialectals— com a conseqüència del contacte de llengües i d'una diglòssia prou acusada al llarg del temps. Per això les xifres que s'han presentat en les pàgines precedents s'han de prendre com a indicadors d'una forta tendència al conservament de la vocal final /o/, sota la qual possiblement se n'oculta una altra mica diferent: tot fa pensar que en una situació més pretèrita s'hauria produït l'apòcope de la vocal /o/ en determinades posicions (cf. Sistac, 1993: 78-79), segons s'ha estudiat; i aquesta pèrdua s'hauria desenvolupat amb més intensitat a Sant Esteve i a Calassanç que a Açanui, motiu pel qual avui es conserven més exemples a les dues primeres poblacions que

no pas a la tercera. A més, s'ha de recordar que per a l'elaboració d'aquest treball únicament s'han utilitzat els tipus lèxics comuns a tots els parlars de la comarca. Si s'empren, però, aquells que són particulars d'una o d'unes poques localitats, es comprovarà que el percentatge d'exemples amb apòcope augmenta —sense arribar, és clar, a les xifres que presenten les zones 2 i 3—, de manera que a Sant Esteve s'atesta més d'un 50% de casos, mentre que a Calassanç i Açanui s'aproxima al 50%. Aquesta situació recolza la idea que l'apòcope va ser a la zona 1 un resultat molt més generalitzat que el que reflecteixen les dades actuals¹³.

Universidad de Zaragoza

13. Molt semblant és la situació que hi ha en algunes àrees ribagorçanes on també existeixen modalitats dialectals de transició (*vid.* Haensch, 1960: 67-70; Quintana, 1993: 282-287).

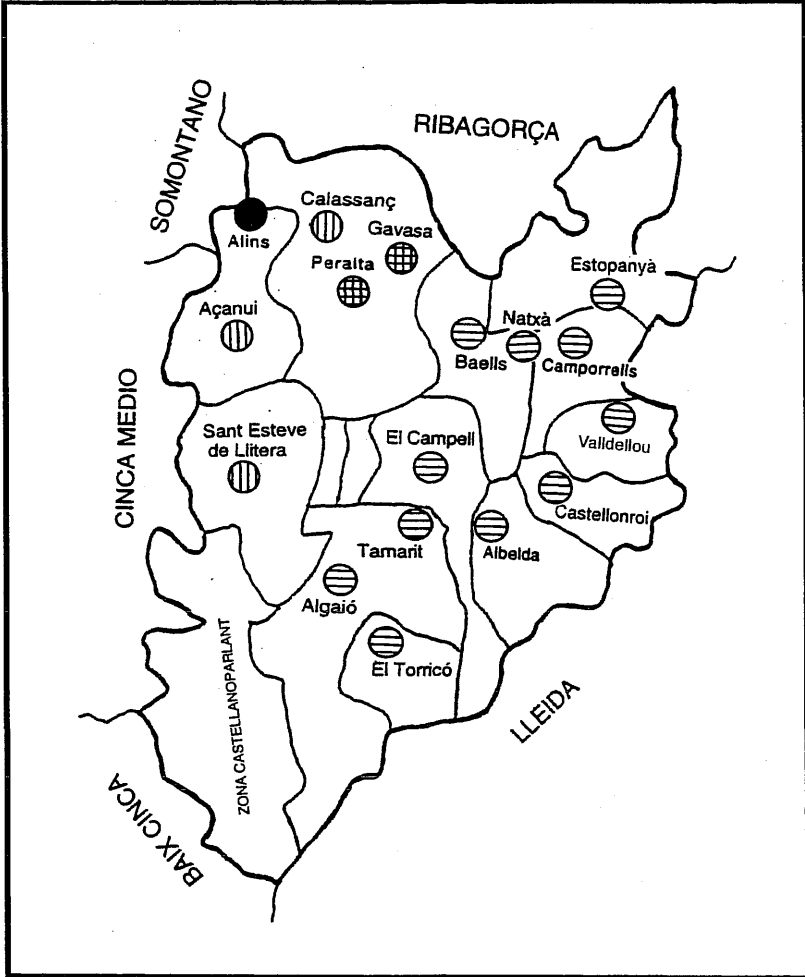
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Alvar, M. (1953): *El dialecto aragonés*, Madrid, Gredos.
- Alvar, M. (1996): «Aragonés», en M. Alvar (dir.), *Manual de dialectología hispánica. El español de España*, Barcelona, Ariel, págs. 263-292.
- Alvar, M. (1998): *Estudios sobre el dialecto aragonés (III)*, Zaragoza, Institución «Fernando el Católico».
- Ariza, M. (1989): *Manual de fonología histórica del español*, Madrid, Síntesis.
- Arnal, M. L. (1998): *El habla de la Baja Ribagorza occidental. Aspectos fónicos y gramaticales*, Zaragoza, Institución «Fernando el Católico».
- Badia, A. M. (1984): *Gramàtica històrica catalana*, València, Editorial Tres i Quatre, 2ª ed.
- Coromines, J. (1997): *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor, 5ª ed.
- DCECH = J. Corominas i J. A. Pascual (1980-1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vols., Madrid, Gredos.
- DCVB = A. M. Alcover i F. B. Moll (1968-1969): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma de Mallorca-Barcelona, 2ª ed.
- DECat = J. Coromines (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vols., Barcelona, Curial.
- Fort, M. R. (1994): *Léxico romance en documentos medievales aragoneses (siglos XI y XII)*, Zaragoza, Diputación General de Aragón.
- Giralt, J. (1998): *Aspectos gramaticales de las hablas de La Litera (Huesca)*, Zaragoza, Institución «Fernando el Católico».
- Gulsoy, J. (1993): «El desenvolupament de la semivocal -y en català», *Estudis de gramàtica històrica*, Barcelona, Publicacions de l'Abadía de Montserrat, págs. 123-168.
- Haensch, G. (1960): *Las hablas de la Alta Ribagorza*, Zaragoza, Institución «Fernando el Católico».
- Kuhn, A. (1935): «Der hocharagonesische dialekt», *RLiR*, XI, págs. 1-312.
- Lapesa, R. (1981): *Historia de la lengua española*, Madrid, Gredos, 9ª ed.
- Lapesa, R. (1985): *Estudios de historia lingüística española*, Madrid, Paraninfo.
- Llorrente, A. (1965-1966): «Las encuestas del Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón y (las encuestas) del Atlas Lingüístico y Etnográfico de Navarra y Rioja», *AFA*, XVI-XVII, págs. 81-98.
- Llorrente, A. (1991): «Fronteras lingüísticas internas en territorio aragonés», *I Curso de Geografía Lingüística de Aragón*, Zaragoza, Institución «Fernando el Católico», págs. 165-184.
- Menéndez Pidal, R. (1980): *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*, Madrid, Espasa-Calpe, 9ª ed.
- Moll, F. de B. (1952): *Gramàtica històrica catalana*, Madrid, Gredos.
- Quintana, A. (1993): «Encara més capcirs: els parlars orientals de Sarró (Baixa Ribagorça Occidental)», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. XXVII. Miscel·lània Jordi Carbonell, 6*, Barcelona, Publicacions de l'Abadía de Montserrat, págs. 271-308.
- Rafel, J. (1963-1968): «La U catalana d'origen consonàntic», *Estudis Romànics (Estudis de Lingüística i Filologia Catalanes dedicats a la memòria de Pompeu Fabra, en el centenari de la seva naixença)*, 12, págs. 179-211.

- Rafel, J. (1980): «Sobre el benasquès», *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Andorra, 1-6 d'octubre de 1979)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, págs. 587-618.
- Recasens, D. (1991): *Fonètica descriptiva del català*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Saura, J. A. (1997): «La cuestión de la filiación filológica del benasqués actual desde una perspectiva fonético-fonológica», *Actas del I Encuentro «Villa de Benasque» sobre lenguas y culturas pirenaicas (Benasque, 16-20 de septiembre de 1996)*, Zaragoza, Diputación General de Aragón, págs. 307-334.
- Sistac, R. (1993): *El ribagorçà a l'Alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Veny, J. (1991): *Els parlars catalans*, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 9ª ed.

MAPA 1

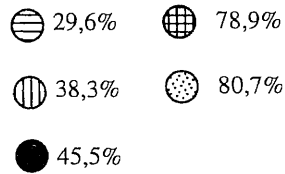
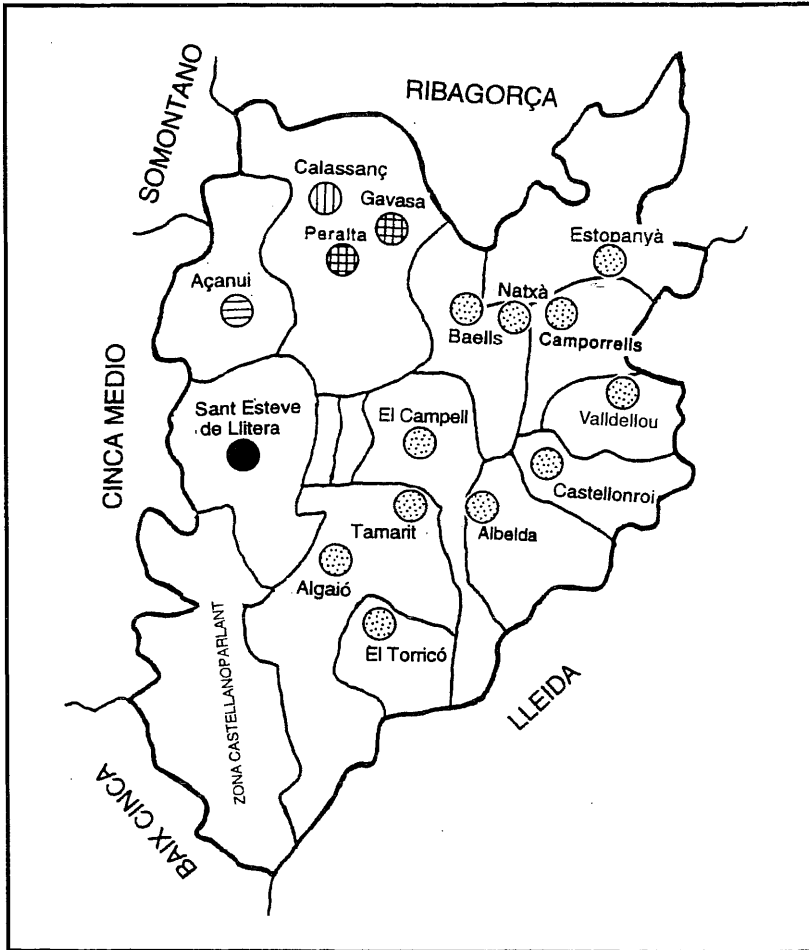
Panorama dialectal de la Llitera

- Aragonès de transició al català
- ⊗ Català, amb importants trets aragonesos
- ⊖ Català de transició a l'aragonès
- ⊕ Català, amb escassos trets aragonesos

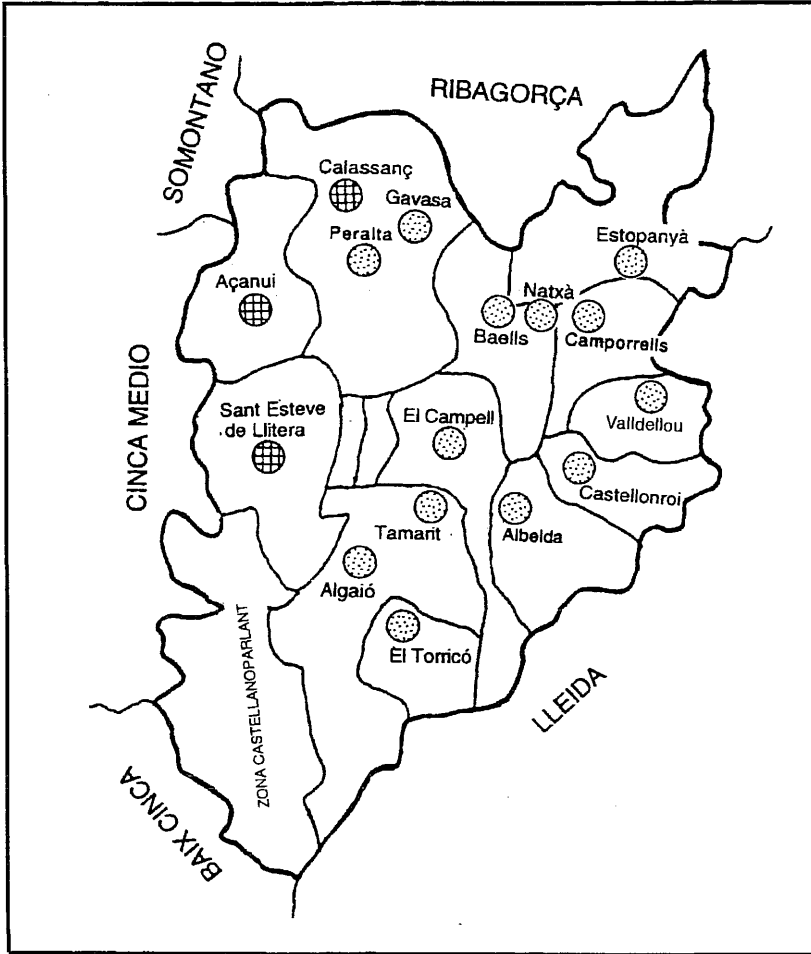
MAPA 2

Apòcope de /o/ darrere consonat simple

MAPA 3

Apòcope de /o/ darrere grup heterosil·làbic

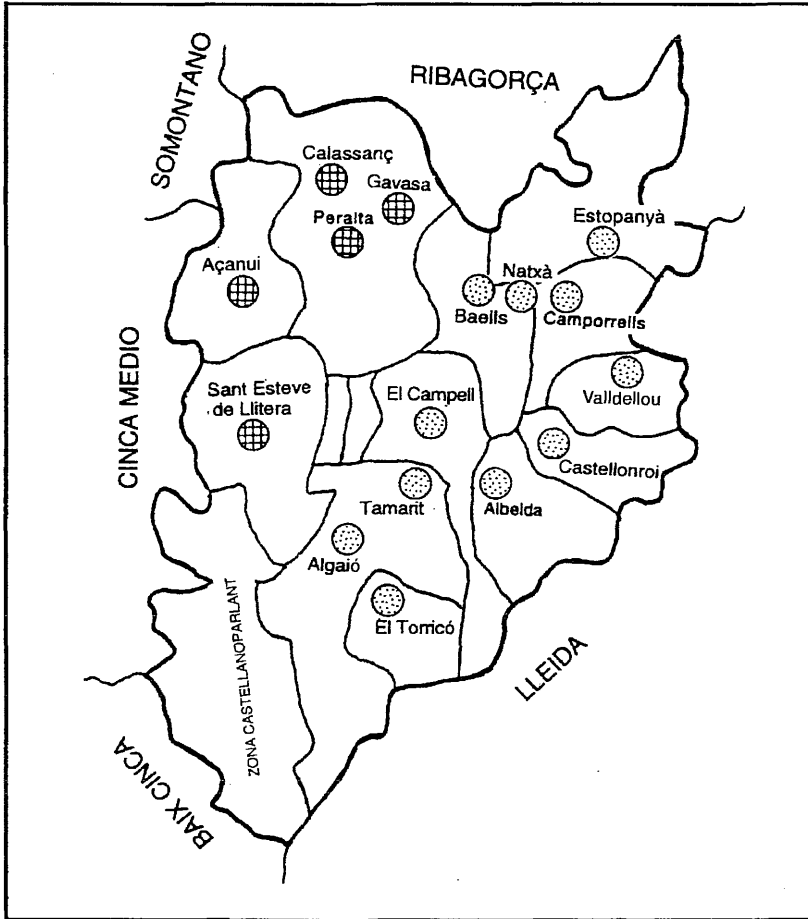

⊗ Prevalença del conservament

⊙ Prevalença de la desaparició

MAPA 4

Vocal darrere grup tautosil·làbic

🌐 73% amb /o/, 27% amb /e/

⦿ 33% amb /o/, 67% amb /e/